

insistens, v Idus Augusti animam Deo reddidit. A

Defuncto venerabili antistite Maurilio, præfatus Wilhelmus rex Anglorum Lanfrancum reverentissimum abbatem Cadomensis Ecclesiæ, omnibus liberalibus artibus imbutum, sanctis moribus et operibus ornatum, quem postea Cantuariensi Ecclesiæ metropolitanum instituit episcopum et primatem Anglorum, Alexandro summo pontifici et venerabili papæ misit, postulans ejus clementia ut ei assensum præberet quatenus ejus auctoritate Joannem Abrincinæ Ecclesiæ episcopum metropolitanæ Ecclesiæ præficeret, eique ne aliqua occasione in hoc resisteret, litteris apostolicis mandaret. Ipse vero ejus petitioni, quia devotam vidit, acquievit. Litteras in re pontifici misit. Verba quæ litteræ continent, hæc sunt:

« ALEXANDER Episcopus servus servorum Dei, JOANNI Abrincensium venerabili episcopo salutem et apostolicam benedictionem.

« Destituta Rotomagensi Ecclesia pastore, etc. »
Vide in *Alexandro II papa ad annum 1073 Patrologiæ, tom. CXLVI.*

Joannes vero episcopus apostolica legatione recepta, et omnium comprovincialium episcoporum, cunctorumque etiam ejusdem ecclesiæ canonicorum electione communi consensu facta, metropolitanam adeptus est sedem. Hic vero fuit progenie nobilis, liberalibus imbutus disciplinis. Is alias satis strenuus, etc. *Hanc de Joanne notitiam integram ex Gallia Christiana dedimus in præmio ad Joannem, usque ad verba quibus clauditur: « Et honorifice in ipsa ecclesia tumulatur v Idus Septembris. » Pergunt Acta:*

Successit huic imo præcessit (nam duobus antebitum ejus mensibus intronizatus est) Dominus Gnilermus, cœnobii Cadomensis abbas, cum apostolica auctoritate, tum regio munere, tum denique communi electione, vir sane et generis nobilitate cluens, B et morum prærogativa præpollens.

ANNO DOMINI MLXXIX.

ARNULFUS

CLERICUS MEDIOLANENSIS.

NOTITIA IN ARNULFUM.

[Apud PERTZ, *Monumenta Germaniæ historica*, Script. tom. VIII, pag. 4, præfem. ad Arnulfi *Gesta archiepiscoporum Mediolanensium*, edente W. Wattenbach.]

Arnulfus Mediolanensis rerum quæ sæculo XI ad a. C ex quo inter Italiæ (5) principes primum locum obtinuerunt, ex genere capitaneis inferiore sumptos esse, et per se verisimile est, et Widonis monstrat electio, cui id ipsum quod de vassorum ordine esset (6), maximas excitavit molestias. Accedit quod ipse Arnulfus nobilitatem generis non uno loco manifesto prodit eum et causæ nobilium aperte faveat (7), et humiliter natos appellet quos alii tanquam nobiles prædicant (8), milites scilicet minores, de capitaneis autem cum moderatione loquatur (9), quorum sublimitatem ex imo loco mirabundus suspicit Andreas monachus, qui Arialdi Vitam scripsit. Quod si observaveris, multæ evanescent difficultates, cum pugnare inter se videantur æqualium scriptorum assertiones, qui tamen, verbis usi diversis, in rebus consentiant, D — Clericusne an laicus fuerit Arnulfus, certo testimonio non constat (10), sed totum scribendi genus, scientia rerum ecclesiasticarum et animus in causis

(1) Vide pacem anni 1067, III, 20, commemoratam.

(2) Land. II, 35.

(3) Arn. I, 3. Land. II, 35.

(4) Arn. I, 3.

(5) Id est regni Langobardorum, quod ejus ævi scriptores Italiæ et regni nominibus appellare consueverunt. Tusciam finibus ejus inclusam fuisse, Provana monstravit, Stud. critici, p. 258.

(6) Ut videtur; nam incertum esse non nego; vide Arn. III, 2; Land. III, 3.

(7) Quod jam comes Giulini animadvertit, *Memorie di Milano*, III, 363.

(8) III, 2, 40.

(9) Ut de Landulfo et Herlembaldo III, 40, 46.

(10) Nisi forte verba I, 1, *Adi, tamen serrus catholicus*, ita interpretari velis ut clericum ibi se profiteatur. *Arnulfus subdiaconus* subscripsit sponsoni Widonis archiepiscopi a Petro Damiani servatæ (v. infra III, 14) ap. Baronium ad a. 1059, § 55. Aliæ editiones hoc nomen, quod fortasse ab historico nostro subscriptum est, omittunt.

clericorum semper occupatus, a laicis tanquam ab extraneis aversus, vetant ne pro laico ipsum habeamus. A. 1077 legationi a populo Mediolanensium ad papam directæ, quo Ecclesiæ Romanæ reconciliarentur, sese interfuisse narrat v, 9. Neque enim ipse a causa caterorum immunis fuerat, clericis favens conjugatis, sed tunc de præteritis, inquit, satisfaciens, in futuro castigari promisit. Nimirum homo verecundus et suo ipse iudicio diffusus, res autem novas et Herlembaldi furorem aversatus, antea cum plurimis sui ordinis viris senserat, quamvis non omnia eorum gesta sibi probari fateretur (11); postremo autem arctiorem Ecclesiæ disciplinam ipse probavit. Sed cum magui momenti et quam maxime memorabiles ei turbæ illæ viderentur, quibus totus Ecclesiæ Mediolanensis status immutatus est, post Attonis electionem a. 1072 factam ad eas litteris consignandas se convertit, non cupiditate famæ, sed ne rerum memoria intercideret, quæ civibus suis postea foret pretiosa. Ad præsens enim sub modio recondi opus voluit, suo postea tempore promendum, sed fines urbis nunquam excessurum (12). Tamen hoc statim tempore vulgatum fuisse videtur, cum tres priores libri, quos solos tunc absolverat, per se descripti sint, quanquam Landulfum nullam ejus notitiam habuisse appareat. Arnulfus autem postea et quartum librum addidit et quintum, licet non uno tempore scriptos, cum a priore sententia sensim recederet, donec tandem, ut diximus, Romanæ reconciliaretur Ecclesiæ. Simul initio operis præmisit præfativaculam — si modo ab ipso venit — cum nominibus regum et archiepiscoporum, et in prioribus aliqua mutavit, quæ non magui sunt momenti, ejusmodi tamen ut auctoris manum prodant (13). Substitit ipso illo a. 1077, cum longo schismati finis esset impositus: grandævus ipse cum res post a. 1018 gestas videndo se cognovisse dicat.

Fides Arnulfi editoribus Palatinis satis mala visa est, cum hominem hereticum promendaci haberent, neglecta accuratiore inquisitione; sed jam in Muratorii præfatione satis accurate scripsisse dicitur, quod quam verum esset, singula perscrutatus Giulini expertus est. Neque verò minus iudicium ejus laudandum videtur, cum simplici modo quæ audivit primo, deinde visa retulerit (14), spreto vulgi fabelis, quas cupide Landulfus conquisivit. Exordium sumpsit a regno Hugonis Italiæ regis, et quæ post hæc ad sua usque tempora in regno acciderunt, Mediolanensia tamen potissimum respiciens, libro I

A breviter perstrinxit, libris nullis adjunctis, sed audita tantum, ut ipse ait, utcumque exsufflans (15). Veniam igitur libenter tribuemus, si in his quandoque erravit, cum res scitu dignas solus servaverit et scienter a vero declinavisse nusquam argui possit. Auctorum autem idoneorum copia viro tam nobili genere orto deesse non poterat. Cum ita viam sibi munivisset, post a. 1018 ea quæ ipse videndo cognovit, ex abundanti, ut ait, eructare studuit. Adhibuit autem ad scribendum acta synodi Romanæ a. 1027 (16), constitutiones a legatis Romanis Mediolani factas (17), et epistolas pontificum (18); litteras vero parti adversæ Roma directas commemorat quidem III, 17; IV, 2, sed inspexisse non videtur. Omnia vero quæ ex his servata sunt fidem ejus confirmant, et cum a Lan-

B dolfo, ejusdem partis scriptore, sæpissime recedat, ubique fere in rerum gestarum narratione consentit cum Andrea abbate postea Vallis Umbrosæ, Arialdi discipulo et fautore fervidissimo, et cum Bonizione (19) parti pontificiæ prorsus addicto. Quod profecto summum est bonæ ejus fidei documentum, cum nusquam dissimulaverit sibi Arialdi et reliquorum motus vehementer displicere; ita tamen cautus et moderatus, ut vel de Landulfo iudicium ferre recusaret (20) et clericos ex parte in culpa fuisse concederet (21). Neque enim meliori cleri disciplinæ repugnabat, ne Romano quidem pontifici se volebat opponere, sed res tumultarie gestas, laicorum de clericis iudicia, et subjugationem Ecclesiæ Mediolanensis abominatur (22). Pacem autem per legatos Romanos a. 1067. compositam laudat III, 21. Hæc igitur scripsit cum adhuc turbæ illæ durarent (23), vivente Herlembaldo (24) et Alexandro II (25), nondum consecrato Gotofredo (26), id est ante ver-

C anni 1073. Deinceps silentium servare sibi proposuerat, sed cum turbæ modum viderentur excedere, tamen calamum resumpsit, ne memoria rerum periret. Addidit igitur librum IV, quo narrationem ad Herlembaldi mortem (1073) deduxit, finem schismatis ut tunc putabat. Finito autem opere ingenue protestatur se solo veritatis studio ductum scripsisse, neque a doctrina eorum qui venalitatem ordinum sacrorum et incontinentiam sacerdotum impugnarent dissentire, sed modum quo omnia gesta essent improbare. Et cum hoc jam pugnet cum nonnullis quæ antea protulit, sequenti capite 43 diserte addit se aliter nunc quam prius sentire, atque erubescere cum scriptis scribenda conferat: *neq barbarismos in verbis egisse, sed aliorum dicta vel*

(11) III, 14.

(12) I, 4.

(13) I, 5, 6, 9, 11, 16, 20; II, 8, 12, 16; III, 2, 8, 14, 22.

(14) Ipse I, 4, pollicetur *verbis prolata communi- bus simplicem gestorum narrationem, quæ nostri reges nostrique gessere pontifices, nostri quoque concives in urbe Mediolano vel extra, compatriotæ vero nostri in regno Italico, quæ ipse vidi vel quemadmodum a videlicet vel paulo ulterius audivi.*(15) II, 1, *Sciamus, 3, privilegia Ecclesiæ citat.*

(16) II, 5.

(17) III, 14, 21.

(18) III, 12, 20, 22.

(19) Libro ad amicum, quem *Ulfle* edidit inter SS. Rerum Boicarum, t. II.

(20) III, 16.

(21) III, 14.

(22) III, 12, 13, 16, 17.

(23) III, 8.

(24) C. 16, 17.

(25) C. 17.

(26) III, fin.

facta temere judicasse, cum soli Deo cordium revelentur occulta. Ubi animadvertas, quæso, eum non factorum perverse narratorum, sed iudicii tantum incaute prolatis reum se confiteri. Mendacii vero notam primo libri v capite iterum respuat. — Post hæc pauca addit de Thedalii electione et de Henrici IV cum Gregorio dissensione, jam aperte professus Romanam nunquam erravisse Ecclesiam (27), donec peracta Mediolanensium cum papa reconciliatione opus clauditur.

Scribendi genere usus est simplici et satis puro, etsi curules quadrivii rotas nunquam se conscendisse fatetur. Sallustium tam non legisse videtur (28). Orosium III, 2, citat, IV, 11, tomum Etymologiarum. Aequales verborum sonos in fine sententiarum repetitos, quod temporis illius hominibus pulchrum esse videbatur, sæpe apud eum invenimus. In temporum descriptione parum curæ posuit. Brevitati ita studuit, ut plurima quæ scire velimus reticuerit, cum prolixiores Landulfi narrationes et obscuræ sint et fide parum dignæ. Itaque factum est ut ii qui postea de rebus Mediolanensium scripserunt, dum penuriam rerum nobis traditarum supplere cuperent, a Landulfo et Gualvano de la Flamma, homine omnium mendacissimo, in errores abduci se paterentur, quod vel comiti, Giulini nonnunquam accidit, qui plurima egregie illustravit. Post hunc vir doctissimus Fumagalli aliqua accuratius tractavit; de iis vero quæ ad reipublicæ Mediolanensis statum pertinent, novissime multa disputata sunt a viris cl. H. Leo (29) qui non raro et Flammæ commentis et suis ipsius opinionibus nimium tribuisse videtur. et A. de Bethmann-Hollweg (30) qui Arnulfum præcipue secutus cautius egit.

De codicibus manuscriptis hæc nobis transmisit C. L. Bethmann, qui in itinere Italico eos in unam editionis novæ convertit.

1) *Schonbornianus*, Pommersfeldæ servatus, n. 2802, mbr. qu., sæc. XIII in Italia scriptus, continet Arnulfum manu continua exaratum, tum alia manu Ottonem Morenam. Neque libri neque capita distinguuntur, neque capitum indices leguntur; at ubi in reliquis capita incipiunt, hic codex plerumque majori littera posita novam lineam incipit. Textus egregius, quem ubivis fere secuti sumus.

2) *Estensis*, a cl. Muratorio in usum vocatus, sæculo XIII, certe non antiquior, cuius specimen dedit Mur. SS. IV, p. 5. Inscriptiones capitum quas ex hoc codice Mur. recepit, cum in reliquis codicibus desint et a librario additæ esse videantur, quales etiam in cod. 4 passim in margine ascriptæ reperiuntur, initio quidem inter varias lectiones adnotavimus, postea prorsus abiecit. Codicem

(27) V, 7.

(28) V, 9.

(29) *Entwicklung der Verfassung der Lomb. Städte.* Hamb. 1824, 8.

(30) *Ursprung der Lombardischen Städtefreiheit.* Bonn, 1846, 8.

(31) *Mon. Basil. Ambr.*, p. 461.

A quo Muratorius in editione sua adornanda potissimum usus est, iterum conferre superfluum videbatur.

[3] *Sitonianus*, cuius apographum beneficio Joannis de Sitonis Leibniti nactus est; aliud exemplar ex eodem codice Muratorius a. 1699 apud Camillum Sitonum, Joannis patrem, transcripsit, quod postea ope cod. Estensis emendavit. Tertius et quartus liber ibi in unum contracti sunt; capitum inscriptiones nullæ. Nos quæ apud Leibnitium pariter ac Muratorium leguntur 3 signavimus, quæ L. solus habet, 3.

[4] *Archinteus* ex quo duos ultimos libros descriperunt 5. B2. cf. ad III fin. Eodem, deficiente Papiensi, J. P. Puricellus usus est (31). Quatuor libris distinctus fuisse videtur, ita ut III et IV unum efficiant, v quartus vocetur. Proxime accedit ad textum Muratorianum, itaque ad 2. 3. Capitum distinctio nulla.

[5] *Metropolitanæ eccl. Mediolanensis*, Landulfum, Arnulfum, catalogum archiepiscoporum, a Murat. IV, 141, editum, continens (32), habuit tantum tres priores libros, sed propter verborum cum prioribus similitudinem his est adnumerandus, et initio habet prologum et catalogos. Hic a Sociis Palatinis adhibitus est, sed nunc frustra a Bethmanno quæsitus.

5) *Cod. sereniss. ducis Littæ Mediolanensis*, a. 1703 exaratus, chart. folio, manu continua, continet Arnulfum, Landulfum seniore et juniorem, tum alia quædam manu alia alligata. Arnulphi tres priores libros ex 5 descripsit, IV et V ex 4.

Hi igitur codices, excepto 5, totum opus complectuntur, et initio præmittunt prologum cum nominibus regum et archiepiscoporum; quæ desunt codicibus quos B. vocamus, tres tantum libros priores continentibus, verbiis que ita nonnunquam a cæteris recedentibus, ut priorem operis editionem facile agnoscas.

B1) *Cod. Francisci Castelli s. Mediol. ecclesiæ ordinarii* 1574, deinde A. D. *archipresbytero Mediol. Octaviano Forrerio*, post capituli Mediolanensis, denique a. 1822. relatus inter *Ambrosianos* n. 89, mbr. qu., s. XIV manu continua exaratus, (33) columnis binis. Continet Landulfum et post hunc Arnulfum; assuti sunt quaterniones 4 manus plane alius, Landulfum juniorem et passionem S. Arialdi continentis. Hic est ille quem Socii Palatini M vocant, sed parum accurate contulerunt. Membrana ex parte rescripta est; quæ deleta sunt, characterem diplomatatum s. XIII exhibent omnia; ex quibus legendum est: *Datum ut supra.* Libros habet tres, rubro præscriptos; capitum distinctio nulla, sed signa eorum rubra sæpissime textui continuo interposuit scriba, prout ipsi placuit. Codex quem descripsit, hic illic

(32) Eodem omnia caractere scripta, itaque a. 1176 posterior; v. Murat. *Anecdota* I, 237. Scripturam et characterum formam hujus cod. et cod. B 1. unani pene et eandem esse, p. 238. dicit. Quæ repetit SS. IV, p. 51.

(33) Cf. Murat. SS. IV,

correctus erat, ita ut melior vox esset superposita eum verbo *vel*, quod non intelligens scriba vocem utramque in textum recepit. Textus multo minus bonus quam reliquorum. Ad marginem manus s. xvi sæpius quædam adnotavit, chronologicæ maxime.

B 1*) *Ambros.* n. 128, chart. qu., s. xvii ex., Landulfum continet et post hunc Arnulfum, quem exscripsit ex B 1; nullius ergo momenti.

[B 2.] *Papiensis*, ex quo J. P. Puricellus aliqua protulit in *Mon. Basil. Ambrosianæ* (34), plura in libro de SS. Arialdo et Herlembaldo. Ex hoc fluxit.

B 2*) *Ambrosianus* 157, ch. fol., antea. 1675 Petri Pauli Boschæ manu exscriptus ex ms. quodam « quod accepi a d. Matheo Valerio Carthusiæ Papiensis prioris. Sed illud tantum tres priores libros continebat . . . quartum librum nactus sum in alio exemplari quod . . . suppeditavit comes Octavius Archintus. » Ad litteram fere cum B 1 convenit, sed aliquoties habet quæ illi desunt, ita ut ex ipso B 1 nequeat esse descriptus. Capita in Papiensi non distincta suis e Boschæ dicit.

Arnulfi opus diu in bibliothecis delituit, Mediolanensibus tantum scriptoribus notum, ut Gualvaneo de la Flamma qui s. xiv ex Arnulfo « apud S. Nazarium » in Manipulum Florum — nam alia ejus opera incerta servantur — nonnulla transcripsit, sed tantum usus licentia, ut ad verba Arnulfi cognoscenda nullius sit utilitatis; s. xv ex. Tristanus Calchas eum inter auctores suos commemoravit, sed tamen cum reliquis Flammam sequi maluit. Innotuit etiam auctori Vita Mahomedis qui (in Leibnitii *SS. RR. Brunsv. I.* 694) c. 5, 4, exscripsit ex libro « qui dicitur *Copia Landulphi de S. Paulo*, » cum quo Arnulfi Historia sæpius descripta esse videtur. Postea J. P. Puricellus s. xvii. Arnulfo multum usus est (35), sed integra ejus Historia primum prodit a. 1711 inter Leibnitii

(34) V. p. 303.

(35) *Cod. l.* 4, B 1 (V. *Mon. Ambr.* p. 417. De SS. martyribus p. 10) et B 2.

(36) Repetita in t. IV *Thes. Burmanniani* 1772.

(37) Cujus scribendi rationem per omnia sequimur, etsi Itolorum s. xiii morem sequitur: nam

Scriptores Rerum Brunsvicensium, tomo III, ex apographo Sioniano (36). Ejusdem cod. exemplar emendatum ex Estensi Muratorius transmisit sociis Palatinis, qui, additis lectionibus quibusdam codicum metropolit. 5 et B 1, et commentario non spernendo, etsi nunc non multa inde repetere potuerimus, illud ediderunt in coll. *Scriptorum RR. Ital.* tomo IV, a. 1723.

Tertia jam nostra prodit editio, ad fidem cod. 1 correctæ (37) per V. D. Bethmannum, qui cod. B 1 varias lectiones addidit omnes, sola scribendi diversitate prætermissa, cod. 5* eas quæ alicujus videntur esse momenti. Librorum tamen distinctione quam auctor ipse indicat, retenta, capita quæ in 1 majoribus litteris distincta sunt, numeris insignivit, qui a priorum editorum divisionibus non ita recedunt, ut diversi numeri addendi fuerint. Quæ explicatione egebant, consultis doctorum virorum libris breviter enotare conatus sum, præcipue vero Bonizonis et Andreæ Vallumbrosani locos ad nostram narrationem illustrandam et fidem ejus confirmandam idoneos indicavi, et quæ illi aliter narrant notavi. Andreæ autem Vita Arialdi cum ita in rebus Ecclesiæ Mediolanensis et ipsius Arialdi gestis versetur, ut in hanc collectionem recipi non debeat, inde quæcunque ad rerum cognitionem utilia videbantur, exscripsi ex libro J. P. Puricelli de SS. martyribus Arialdo Alciato et Herlembaldo Cotta Mediolanensibus. *Med.* 1657, fol. Vita Arialdi inde desumpta iterum edita est in *Actis SS. Junii V.* p. 281-303. Ea quam Puricellus addidit passio B. Arialdi martyris, per anonymum (38) conscripta, ex Andrea et Landulfo tota est desumpta, et tempore multum posteriore scripta esse videtur.

Datum Berolini vi Id. Jun. 1846.

W. WATTENBACH.

Arnulfus quomodo verba scripserit nescimus. Diphthongum tamen pro simplice vocali *e* restituimus.

(38) Quem pro Landulfo a S. Paulo habuit Puricellus, nullis idoneis argumentis nisus, ut jam Giuliani animadvertit IV, 18. Recentiorum tamen nonnulli incaute illum sunt secuti.

ARNULFI

GESTA ARCHIEPISCOPORUM MEDIOLANENSIVM

EDIDERUNT L. C. BETHMANN ET W. WATTENBACH.

INCIPIT

LIBER GESTORVM RECENTIVM AB ARNULFO¹ COMPOSITVS.

In hoc libro continentur gesta quorundam Italici D Ugonis regis et Arderici præsulis usque ad tempus regum ac Mediolanensium antistitum, a tempore scriptoris, et si qua sunt præter hæc aliis illis inserta

VARIÆ LECTIONES.

¹ Arnulpho 1. Incipit liber istoriarum Arnulfi de gestis urbis Mediolani incipiens anno Christi DCCCCXXIII. B 1. Incipit liber qui dicitur copia historiarum Arnulphi. Incipit de gestis urbis Mediolanensis et Papiensis anno Christi DCCCCXXIII. B 1*. *Sequentia usque ad Multorum varios, et cæt. desunt B*